

УДК 340.12

V. Desiatnyk

THE PROBLEM OF MARX'S DIALECTICAL LOGIC

В.О. Десятник

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного та трудового права, адвокат
Київський університет права
Національної академії наук України*

ПРОБЛЕМА МАРКСИСТСЬКОЇ ДІАЛЕКТИЧНОЇ ЛОГІКИ

Постановка проблеми. Пробно висунута автором цієї статті фундаментальна логіко-методологічна концепція критично-правового мислення¹ ґрунтується на одному із впливових напрямків західної філософії науки «критичний розум»². Ця філософія науки, на відміну від сучасної української юридичної науки, аргументовано стверджує неприйнятність марксистської діалектичної логіки як основи наукової методології. Згідно з цією філософією науки, теоретична система досвіду повинна описувати несуперечливий, можливий світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософи В.М.Садовський, В.А. Смірнов, А.І. Бродський, Д.П. Сепетий та ін. поділяють погляди філософії науки «критичний розум» щодо марксистської діалектичної логіки. Натомість українська юридична наука в особі М.В. Костицького, П.М. Рабіновича, А.А.Козловського, О.О. Мережка та інших правознавців діалектичну логіку права вважає можливою [1, с. 5; 2, с. 271; 3, с. 177], суперечності розглядає як діалектичну єдність [4, с. 66, 70], навіть більше цього – вказує на «друге дихання» діалектичної логіки [5, с. 19].

¹ Див. мою концептуальну статтю «Критично-правове мислення» // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3.

² Засновником філософії науки «критичний розум» є Карл Раймонд Поппер (1902–1994), австро-англійський філософ, один із найвидатніших філософів ХХ ст., логік, методолог, автор знаменитих праць: «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», «Логіка наукового дослідження», «Припущення та спростування», «Об'єктивне знання». – В.Д.

Метою статті є спроба розуміння, пояснення позицій філософії науки «критичний розум» щодо проблеми діалектичної логіки марксизму. Ці позиції разом із антиіндуктивізмом, критерієм розмежування науки та ненауки, гіпотетичністю наукового знання його об'єктивністю та зростанням, науковим методом тощо¹ є засадами філософії науки «критичний розум», а отже, й пробно висунутої мною логіко-методологічної концепції критично-правового мислення.

Основні результати дослідження. Діалектична логіка була найдивовижнішим продуктом марксистської ідеології. Саме в ній виявилася містико-іраціоналістична сутність діалектичного матеріалізму як політичної релігії [6, с. 145]. Заперечення закону несуперечності, відмова від формалізму в логіці й ототожнення мислення з буттям – основні передумови будь-якої тоталітарної ідеології. Ці передумови наявні в багатьох постмодерністських міркуваннях, популярних в наші дні, однак вони приховані під шаром гіперфілософської термінології й туманних метафор. Саме тому аналіз генезису, структури й функцій діалектичної логіки є актуальним завданням сучасної вітчизняної філософії [7, с.1, 6].

1. *Аргументи проти акценту на історичному методі в соціології.* Стаття К. Поппера «Що таке діалектика?» (1940 р.) належить до класичних філософських творів ХХ ст. [8, с. 67]². Гегель був одним із винахідників історичного методу – засновником цілої школи мислителів, які вважали, що опис історії розвитку є його причинним поясненням. Мислителі були переконані, наприклад, що можна пояснити певні соціальні інститути, якщо показати, яким чином вони повільно створювалися людством. У наші дні часто визнають, що значення історичного методу для соціальної теорії було значно завищене, однак віра в цей метод жодним чином не вичерпалася. Так, П.М. Рабінович звертає увагу на можливість конкретизації, модифікації й використання методологічного підходу, який застосовувався марксистами, – «підходу діалектико- (зокрема історико-) матеріалістичного» [10, с. 10]. І. Безклубий в монографії «Банківські правочини» вважає, що «ключ до розуміння сутності банківської справи лежить в історичній площині» [11, с. 9]). К. Поппер критично проаналізував цей метод у знаменитій праці «Злиденність історизму» [12]. В цитованому творі вчений підкреслює, що Марксова соціологія запозичила у Гегеля не тільки ту думку, що метод соціології повинен бути історичним й що соціологія, так само, як історія, повинна стати теорією соціального розвитку, а й тезу про необхідність пояснювати цей розвиток в діалектичних термінах.

¹ Опис цих методологічних засад див. у моїх статтях, опублікованих в Часописі Київського університету права. – 2014. – № 4; 2015. – № 1–4).

² Стаття К. Поппера «Що таке діалектика?», як і деякі інші його твори, насамперед «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», були спрямовані не стільки західному читачеві, скільки людям, які живуть у тоталітарних режимах, зокрема в радянській системі. Місце цієї статті – спецховище, й лише окремі «добре перевірені та ідейно підготовлені» філософи-ідеологи могли з нею познайомитися для того, щоб у черговій пропагандистській брошурі «провчити неграмотного буржуазного ревізійніста». – див. докладніше с. 79–80 цитованого твору В.Н. Садовського – В.Д.

Для Гегеля історія була історією ідей. Маркс відкинув ідеалізм, але зберіг гегелівське вчення, згідно з яким рушійними силами історичного розвитку є діалектичні «суперечності», «заперечення» й «заперечення заперечень». Щодо цього Маркс та Енгельс йшли за Гегелем слід у слід, і К. Поппер підтверджує це текстурально. Гегель в «Енциклопедії філософських наук» описує діалектику як «універсальну й надзвичайну міць, перед якою ніщо не може встояти, яким би надійним і стабільним воно себе не вважало» [13, с. 207]. У цьому ж дусі пише й Енгельс в «Анти-Дюрінг»: «Отже, що ж таке заперечення заперечення? Вельми загальний і важливий закон розвитку природи, історії та мислення; закон, який проявляється в царстві тваринному й рослинному, в геології, математиці, історії, філософії» [14, с. 140]. (Схожої позиції дотримується М.В. Костицький, який зазначає: «Категорії діалектики можуть застосовуватися в процесі пізнання будь-яких сфер дійсності, у тому числі державно-правової, оскільки діалектика – це логічна теорія...» [1, с. 6]. П.М. Рабінович вважає, що: «... діалектика як наука про гранично загальні (все-загальні) закономірності всіх й усіляких явищ...» [10, с. 11]. Такої ж думки дотримується й автор фундаментальної монографії «Право як пізнання» А.А. Козловський [2, с. 271]). За Марксом, продовжує К. Поппер, головне завдання соціології – показати, як діалектичні сили діють в історії, й таким чином передбачити хід історії; або, як він каже в передмові до «Капіталу», «кінцевою метою мого твору є відкриття економічного закону руху сучасного суспільства» [15, с. 10]. Діалектичний закон руху (заперечення заперечення) лежить в основі Марксового пророцтва про неминучий кінець капіталізму: «Капіталістичний спосіб виробництва ... є перше заперечення ... Але капіталізм, з невблаганністю закону Природи, породжує своє власне заперечення. Це є заперечення заперечення» [15, с. 773]. Будь-який розвиток, пояснює К. Поппер, можна підігнати під діалектичну схему, й діалектик може не побоюватися спростування майбутнім досвідом. Є хибним не просто діалектичний підхід, хибна сама думка про теорію історичного розвитку – уявлення, згідно з яким метою наукової соціології є великомасштабні історичні прогнози [9, с. 21–22].

2. *Оцінка антидогматичної тенденції марксової діалектики.* Маркс й Енгельс наполегливо стверджували, що науку не слід інтерпретувати як масив, що складається з остаточного й усталеного знання або з «вічних істин», але треба розглядати її як щось таке, що розвивається, прогресує. Вчений – це не та людина, яка багато знає, а той, хто сповнений рішучості не залишати пошук істини. Наукові системи розвиваються, причому розвиваються, згідно з Марксом, діалектично. Проти цієї думки, власне, нема чого заперечити, хоча К. Поппер зауважує, що діалектичний опис розвитку науки не завжди можна застосувати без насильства над фактами та що краще описувати розвиток науки менш амбітним й розпливчастим чином, наприклад, в термінах теорії проб і помилок [9, с. 22]. (Діалектичний розвиток мислення методом проб та усунення помилок К. Поппер описав у статтях «Що є діалектика?» [9, с. 1–2], «Логіка соціальних наук» [16, с. 89–90] та у фундаментальній праці «Гіпотези та спростування» [17, с. 312–313]. Критичному «діалектичному» методу розв'язання суперечностей у рамках формальної логіки К. Поппер присвятив

знамениту працю «Логіка наукового дослідження» [18, с. 34]. Д. Міллер, провідний представник філософії науки «критичний розум» у Великій Британії, відзначає, що «філософія припущень і спростувань, як її стали називати, робить зайвою всю теорію індукції з усіма її темними місцями й суперечностями» [19, с. 2]¹). Реальність проте така, продовжує К. Поппер, що Марксів прогресивний та антидогматичний погляд на науку насправді ніколи не здійснювався ортодоксальними марксистами. Прогресивна, антидогматична наука критична, в критиці – саме її життя. Але марксистичні ніколи не відрізнялися терпимістю до критики марксизму, діалектичного матеріалізму. Гегель вважав, що філософія розвивається й що його система, однак, повинна залишатися останньою, найвищою й вічно неперевершеною стадією розвитку. (Так само Гегель писав і щодо сучасної йому деспотичної пруської держави, він називав Прусію «вищою точкою» й міцною цитаделлю свободи, її абсолютистська конституція є метою, до якої рухається людство [20, глава 12, ч. 2]). Марксистичні перейняли цю установку, поширивши її на систему Маркса, тому антидогматична установка Маркса здійснюється тільки в теорії, діалектика ж використовується марксистами для захисту марксизму від критики. Зазвичай критиків лають за невміння зрозуміти діалектику – цю пролетарську науку – або за зраду. Завдяки діалектиці антидогматична установка була забута й марксизм утвердився як догматизм, і догматизм досить гнучкий, щоб за допомогою діалектичного методу ухилитися від будь-якої критики. Однак для розвитку науки немає більшої перешкоди, ніж такого роду догматизм. Не може бути розвитку науки без вільного змагання думок – така сутність антидогматичного підходу, колись настільки рішуче відстоювана Марксом й Енгельсом. Загалом, зауважує К. Поппер, вільне змагання наукових ідей неможливе без свободи мислення як такого [9, с. 23]. Прихильники К. Маркса (хоча сам Маркс не використовував термін «діалектична логіка») постулювали існування особливої діалектичної логіки, на протигагу логіці формальній. Ця ідея в ХХ ст. в Радянському Союзі трансформувалася в ідею класовості логіки: логіки буржуазної (формальної) та логіки пролетарської (діалектичної). Але всі спроби побудувати особливу пролетарську, діалектичну логіку виявилися невдалими. Логіка не може бути класовою, расовою, інформаційною тощо [21, с. 149]. І сумно, й повчально спостерігати, підсумовує К. Поппер, як гегелівську «Логіку» рекомендують як основу наукової методології – не просто застарілу, але й таку, що являє собою типовий зразок донаукового та навіть дологічного мислення [9, с. 23–24].

3. *Функції діалектичної логіки в структурі марксистської філософії.* Таких функцій А. Бродський виділяє принаймні три – (а) теоретична, (б) ідеологічна (в) психологічна:

(а) *теоретична функція* діалектичної логіки полягала в тому, щоб робити марксистську філософію не тільки неперевірюваною, а й взагалі закритою для будь-якого раціонального обговорення. Досягалося це запереченням усіх

¹ Більш детальний опис теорії методу проб та усунення помилок – завдання іншого окремого дослідження. – В.Д.

основних законів звичайної логіки, в тому числі закону несуперечності [7, с. 5]. З цього питання К. Поппер писав, що марксистська теорія історії в деяких своїх ранніх формулюваннях давала перевірювані передбачення й дійсно була спростовна. Однак замість того, щоб визнати цю спростованість, послідовники Маркса переінтерпретували й теорію, й свідчення для того, щоб привести їх у відповідність. Таким способом вони врятували свою теорію від спростування, проте цього було досягнуто ціною використання засобів, що зробили її взагалі неспростовною. Таким чином, завдяки цьому прийому послідовники Маркса зруйнували її широко розрекламовані претензії на науковий статус [17, с. 37]. Одним із засобів подібного «порятунку» марксистської теорії стала її діалектизація, тобто внесення в її склад більшої кількості елементів гегельянства, ніж це було спочатку. Підсумовуючи розгляд цього питання, А. Бродський зазначає, що логічна суперечність розглядалася «діалектиками» не як проблема, а як рішення, не як питання, а як відповідь. У результаті філософія марксиста виявлялася здатною пояснити все що завгодно й будь-яке обговорення її висновків ставало безглуздом [7, с. 5].

Мислителі *гегелівсько-марксистської* школи залишають за собою право стверджувати, коли їм це потрібно, одне, а коли потрібно, зовсім протилежне, й відкидають вказівки на ці суперечності твердженням про відносність *аристотелівської* формальної логіки з її заборонаю на логічну суперечність [22, с. 192];

б) *ідеологічна функція* діалектичної логіки полягала в створенні механізмів регулятивного впливу на мислення. Досягалося це введенням у логіку змістовних (світоглядних) аспектів. Логіка – нормативна наука, тому вона може бути лише формальною. Правильність міркувань не залежить від змісту складових його висловлювань. Введення в логіку змістовних аспектів означає претензію на нормативну настанову мисленню певного світогляду. Іншими словами, діалектична логіка вказувала не тільки як людина повинна мислити, але й що вона повинна мислити. Історичне значення створеної Аристотелем логіки визначається насамперед принциповим положенням, згідно з яким правильність нашого мислення та єдність нашого знання гарантується не традицією, авторитетами й віруваннями, а винятково формами міркування. Такий же шлях до формалізму пройшла й етика, відмовившись від жорсткої й однозначної регламентації вчинків на користь формального імперативу. Такий же шлях пройшло й державне регулювання, відмовившись від кровно-споріднених зв'язків і релігійних звичаїв на користь законів. Заперечення формалізму у всіх трьох названих сферах (логіці, етиці та політиці) означає не що інше, як повернення до традиціоналістсько-авторитарного типу цивілізації, на що й претендував тоталітаризм ХХ ст. [7, с. 5];

в) *психологічна функція* діалектичної логіки полягала в створенні своєрідних механізмів «втєчі від свободи». Досягалося це положенням про єдність діалектики, теорії пізнання та логіки. Переконавання в існуванні такої єдності означає заперечення автономії розуму й здатності людини ухвалювати самостійні та відповідальні рішення. Поставивши мислення людини в залежність від його буття, марксизм зводить суб'єкта пізнання й діяльності до рівня «агента» якихось анонімних історичних сил [7, с. 6].

Висновки. Отже, в цій статті викладені переконливі аргументи філософії науки «критичний розум» та інших філософів про те, що: (1) марксизм зберіг гегелівське вчення, згідно з яким рушійними силами історичного розвитку є діалектичні суперечності; (2) гегелівська діалектична логіка використовується для захисту марксизму від критики. Такі аргументи в рамках логіко-методологічної концепції критично-правового мислення, що запропонована автором цієї статті, можуть бути перспективними для подальших досліджень з метою переосмислення адекватності марксистської діалектичної логіки як методології сучасної української юридичної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Костицький М.В.* Про діалектику як методологію юридичної науки // Філософські та методологічні проблеми права. – 2012. – № 1.
2. *Козловський А.А.* Право як пізнання. – Чернівці: Рута, 1999.
3. *Мережко О.О.* Діалектика права. – Проблеми філософії права. – 2004. – Том II.
4. *Рабінович П.М.* Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування // Право України. – 2009. – № 3.
5. *Рабінович П.М.* Методологія вітчизняного загальнотеоретичного правознавства: деякі сучасні тенденції // Право України. – 2014. – № 1.
6. *Попович М.В.* П.В. Копнин: страницы философской биографии // Вопросы философии. – 1997. – № 3.
7. *Бродский А.И.* Тайна диалектической логики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://anthropology.ru/ru/text/brodskiy-ai/tayna-dialekticheskoy-logiki>
8. *Садовский В.Н.* Что такое диалектика? // Карл Поппер и Россия. – М.: Эдиториал УРСС, 2002.
9. *Popper Karl.* What is dialectic? [Electronic resource]. – Access mode: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf
10. *Рабінович П.М.* Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки // Юридична наука. – 2011. – № 1.
11. *Безклубий І.А.* Банківські правочини: Монографія. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре». 2007.
12. *Popper, Karl R.* The poverty of historicism. [Electronic resource]. – Access mode: [http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/Karl%20R.%20Popper-The%20Poverty%20of%20Historicism-Boston%20The%20Beacon%20Press%20\(1957\).pdf](http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/Karl%20R.%20Popper-The%20Poverty%20of%20Historicism-Boston%20The%20Beacon%20Press%20(1957).pdf).
13. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики. – М.: «Мысль», 1974.
14. *Энгельс Ф.* Анти-Дюринг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001015/st000.shtml>.
15. *Маркс К.* Капитал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital1/kapital1-00.html#e0.1>.
16. *Popper, Karl R.* The logic of the social sciences [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf.
17. *Popper Karl R.* Conjectures and refutations [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rosenfels.org/Popper.pdf>.

18. *Popper Karl*. The Logic of Scientific Discovery [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-text/popper-logic-scientific-discovery.pdf>

19. *Miller David*. Objective Knowledge [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/miller/foreword2009.pdf>

20. *Popper Karl R*. The Open Society And Its Enemies. [Electronic resource]. – Access mode: [https://www.andrew.cmu.edu/user/jksadegh/A%20Good%20Atheist %20Secularist%20Skeptical%20Book%20Collection/Popper%20-%20The%20 Open%20Society%20and%20its%20Enemies.pdf](https://www.andrew.cmu.edu/user/jksadegh/A%20Good%20Atheist%20Secularist%20Skeptical%20Book%20Collection/Popper%20-%20The%20Open%20Society%20and%20its%20Enemies.pdf)

21. *Смирнов В.А.* К.Поппер прав: диалектическая логика невозможна // Вопросы философии. – 1995. – № 1.

22. *Сенетий Д.П.* Відкрите суспільство: етика та раціональність. – К. : Смолоскип, 2007.

REFERENCES

1. *Kostytskyi M.V.* Pro dialektyku yak metodolohiiu yurydychnoi nauky // Filosofski ta metodolohichni problemy prava. – 2012. – № 1.

2. *Kozlovskiy A.A.* Pravo yak piznannia. – Chernivtsi: Ruta, 1999.

3. *Merezhko O.O.* Dialektyka prava. – Problemy filosofii prava. – 2004. – Том II.

4. *Rabinovych P.M.* Pravorozuminnia «pryroдне» ta «lehistske»: nemynuchist spivisnuvannia // Pravo Ukrainy. – 2009. – № 3.

5. *Rabinovych P.M.* Metodolohiia vitchyznianoho zahalnoteoretychnoho pravo-derzhavoznavstva: deiaki suchasni tendentsii // Pravo Ukrainy. – 2014. – № 1.

6. *Popovich M.V. P.V.* Kopnin: stranicy filosofskoj biografii // Voprosy filosofii. 1997. – № 3.

7. *Brodskij A.I.* Tajna dialekticheskoy logiki. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://anthropology.ru/ru/text/brodskiy-ai/tayna-dialekticheskoy-logiki>

8. *Sadovskij V.N.* Chto takoe dialektika? // Karl Popper i Rossiya. – М. : EHditorial URSS, 2002.

9. *Popper Karl*. What is dialectic? [Electronic resource]. – Access mode: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf

10. *Rabinovych P.M.* Vyjavlennia sotsialnoi sutnosti pravovykh i derzhavnykh yavlyshch – holovne zavdannia yurydychnoi nauky // Yurydychna nauka. – 2011. – № 1.

11. *Bezklubyi I.A.* Bankivski pravochyny: Monohrafiia. – К. : Vydavnychi Dim «In Yure». 2007.

12. *Popper, Karl R*. The poverty of historicism. [Electronic resource]. – Access mode: [http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/Karl%20R.%20Popper-The%20Poverty %20of%20Historicism-Boston%20The%20Beacon%20Press%20 \(1957\).pdf](http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/Karl%20R.%20Popper-The%20Poverty%20of%20Historicism-Boston%20The%20Beacon%20Press%20(1957).pdf)

13. *Gegel' G.* Ehnciklopediya filosofskih nauk. T. 1. Nauka logiki. М., «Mysl'», 1974.

14. *EHngel's F.* Anti-Dyuring. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001015/st000.shtml>

15. *Marks K.* Kapital. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital1/kapital1-00.html#e0.1>

16. *Popper, Karl R*. The logic of the social sciences. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/ popper_ logic social_sci.pdf](http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf)

17. *Popper, Karl R*. Conjectures and refutations. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rosenfels.org/Popper.pdf>

18. *Karl Popper*. The Logic of Scientific Discovery. [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-text/popper-logic-scientific-discovery.pdf>.

19. *Miller David*. Objective Knowledge. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/miller/foreword2009.pdf>.

20. *Karl R. Popper*. The Open Society And Its Enemies. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.andrew.cmu.edu/user/jksadegh/A%20Good%20Atheist%20Secularist%20Skeptical%20Book%20Collection/Popper%20-%20The%20Open%20Society%20and%20its%20Enemies.pdf>.

21. *Smirnov V.A. K.* Popper prav: dialekticheskaya logika nevozmozhna // Voprosy filosofii. – 1995. – № 1.

22. *Sepetyi D.P.* Vidkryte suspilstvo: etyka ta ratsionalnist. – К.: Smoloskyp, 2007.

Десятник В.О. Проблема марксистської діалектичної логіки

У статті викладені переконливі аргументи філософії науки «критичний розум» стосовно того, що: (1) марксизм зберіг гегелівське вчення, згідно з яким рушійними силами історичного розвитку є діалектичні суперечності; (2) гегелівська діалектична логіка використовується для захисту марксизму від критики.

Ключові слова: діалектична логіка, логічні суперечності, закон несуперечностей, історичний розвиток, критика.

Десятник В.А. Проблема марксистской диалектической логики

В статье изложены убедительные аргументы философии науки «критический разум» о том, что: (1) марксизм сохранил гегелевское учение, согласно которому движущими силами исторического развития являются диалектические противоречия; (2) гегелевская диалектическая логика используется для защиты марксизма от критики.

Ключевые слова: диалектическая логика, логические противоречия, закон непротиворечивости, историческое развитие, критика.

Desiatnyk V. The Problem of Marx's Dialectical Logic

This article presents compelling arguments of philosophy of science «critical mind» that: (1) Marxism retained Hegel's doctrine, according to which the driving forces of historical development is a dialectical contradiction, (2) the Hegel's dialectical logic used to defend Marxism from criticism.

Key words: Dialectical logic; Logical contradictions; The law of consistency; Historical development; Criticism.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2016.